

DIALÓGY S DONOM QUIJOTOM

Sánchez, Juan A. a kol. *Svět Dona Quijota*. Praha : Karolinum, 2018, 366 s.

Paulína Šišmišová
sismisova@gmail.com
Univerzita Komenského

Cervantesov román o schudobnenom zemanovi, ktorý sa zbláznil z čítania rytierskych románov, je už viac ako štyristo rokov najviac vydávanou knihou na svete po Biblii a nesporne aj najviac prekladanou. Cervantesovo rozprávačské umenie neustále inšpiruje k novým prekladom, k novým tvorivým literárnym počinom i k novým úvahám o knihe. Pozornosť jej v minulosti venovali aj viacerí českí i slovenskí hispanisti, zásadná monografia o románe však v česko-slovenskom kultúrnom okruhu doteraz absentovala. Túto medzeru sa pokúsil vyplniť kolektív mladých hispanistov z UK v Prahe pod vedením Juana Antonia Sáncheza. Koeditorkami vydania sú Barbora Vrátilová a Jaroslava Marešová. Výsledkom niekoľkoročnej práce kolektívu deviatich autorov je pozoruhodná monografia, ktorá vyšla koncom roka 2018 v nakladateľstve Karolinum.

Svět dona Quijota, ako sa uvádza v predslove, má byť „úvodom do čítania *Dona Quijota*“, autori si nerobia nárok na vyriešenie interpretačných problémov ani na odpovede na otázky, ktoré pri čítaní románu vznikajú, avšak viacerých otázok a interpretačných problémov sa v publikácii dotýkajú a naznačujú smery, akými sa úvahy nad nimi v súčasnosti uberajú. Dôkazom odbornej rozhladenosti a erudovanosti autorov je rozsiahla bibliografia, ktorá zahŕňa viac ako 600 titulov.

Monografia *Svět dona Quijota* je akoby mozaikou, vyskladanou z rozličných pohľadov na rôzne aspekty nesmrteľného Cervantesovho románu. Je rozdelená do dvoch veľkých blokov. V prvom, ktorý má názov *Obecné otázky* a skladá sa z jedenástich kapitol, sa osvetľujú niektoré tematicko-kompozičné aspekty románu. V druhom bloku s názvom *Epizódy* sa v siedmich podkapitolách analyzujú niektoré vložené príbehy a v ďalších piatich podkapitolách nájdeme interpretácie vybraných epizód hlavnej línie Cervantesovho románu.

Prvý blok otvára úvaha J. A. Sáncheza o Cervantesovom Španielsku a problémoch, ktorým krajina čelila v druhej polovici 16. a začiatkom 17. storočia. Autor sa sústreďuje najmä na otázku protireformácie a Cervantesov postoj, ktorý sa ukazuje ako ambivalentný. Druhou pertraktovanou otázkou je fenomén šialenstva dona Quijota. A. L. Ludviková načrtáva históriu chápania tohto fenoménu a následne predstavuje tri základné podoby šialenstva dona Quijota. Kým klinické a symbolické chápanie autorka podrobne a jasne opisuje, šialenstvo, ktoré sa spája s historickým kontextom doby a recepciou románu ako paródie rytierstva, je naznačené dosť nejasne (s. 40–43). Prekvapuje, že v tejto kapitole nenachádzame ani zmienku o *Chvále bláznovstva* od Erazma Rotterdamského a viac pozornosti autorka mohla venovať aj symbolickému chápaniu šialenstva dona Quijota, ktoré je od čias romantizmu až dodnes prevládajúcou tendenciou.

Ďalšou pertraktovanou otázkou sú dve centrálné témy Cervantesovho románu – láska a sloboda. Tereza Vítková si všíma rôzne podoby lásky stelesnenej v príbehoch niektorých románových postáv. Je to láska/neláska stvárnená v osudoch slobodými-lovnej pastierky Marcely a zúfalca Grisostóma či Maurky Zoraidy, ktorá sa túži stať krestankou a kvôli kresťanskému zajatcovi opustí aj svojho otca. V súvislosti s fyzickou láskou, ktorá tiež v románe nechýba, T. Vítková cituje španielsku feministku L. Falcónovú, podľa ktorej je telesná láska „mor“ ktorý sa šíri Cervantesovým dielom a prináša skazu, bolesť a niekedy aj smrť (s. 61). Napokon burleskná láska je paródiou idealizovanej kurtoáznej lásky z rytierskych románov, prezentuje sa vo vzťahu dona Quijota k Dulcinei. Táto téma by si isto zaslúžila viac pozornosti podobne ako problém slobody v románe, ktorému sa autorka venuje len krátko na s. 64–67. Tému slobody spája so sebahľadáním postáv a s ich preoblečeniami.

Interpretáciami utopizmu v *Donovi Quijotovi* sa zaoberá J. A. Sánchez. Stotožňuje sa s názorom španielskeho historika J. A. Maravalla, podľa ktorého snaženia dona Quijota o obnovu potulného rytierstva možno chápať ako pokus o obnovenie postavenia šľachty, ktorá v modernej spoločnosti stratila svoje miesto. Na Sánchezových príspevkoch oceňujeme aj jeho vrodenný cit pre interpretáciu jemným humorom presiaknutého pôvodného španielskeho textu, ktorý sa niekedy v prekladoch vytráca. V tomto prípade Sánchez komentuje výrok, ktorý Sancho vysloví na začiatku 22. kapitoly prvej časti románu, keď dvojica protagonistov stretáva tucet mužov, pripútaných za krk k železnej reťazi a s rukami v okovách. Sancho skonštatuje, že ide o „reťaz galejníku, ľudí, otročícich kráľí“ (v španielčine *gente forzada del rey*). Podľa Sáncheza má uvedený španielsky výraz dva významy. Na jednej strane znamená, že sú to väzni patriaci kráľovi, s ktorými môže nakladať, ako chce, a na druhej strane znamená, že ide o ľudí „zotročených kráľom“ (s. 77). Práve v tomto zmysle, teda kráľ niekoho zotročuje, Sanchove slová interpretuje aj don Quijote, ktorý sa búri a zajatcov oslobodí. Na tomto mieste si dovoľíme poznamenať, že Felixov slovenský preklad sa nám zdá šťastnejší. Sancho povie, že ide o „reťaz s galejníkmi, ktorých na príkaz kráľa násilne **vedú** na galeje“.¹ Hoci v tomto prípade sa vytráca slovná hra otroci kráľa/zotročení kráľom, dôraz sa kladie na otázku slobody jednotlivca, resp. toho, či nejaký človek má právo násilím obmedziť slobodu iného, čo je nesporne nosnou témou príbehu s galejníkmi, ako na to poukazuje aj J. A. Sánchez.

Podkapitoly 5 až 7 sú venované otázke intertextuality. Ich autori (P. Juračková, J. Schürgerová a J. A. Sánchez) sa zamýšľajú nad miestom a funkciami pastierskeho, pikareskného a rytierskeho románu v kompozícii *Dona Quijota*. Kým pastiersky román prináša do diela psychologický rozmer, pikareskný román prináša realizmus. Cervantesov román sa však od týchto modelov odlišuje perspektivizmom a novým, moderným chápaním realizmu i postavy ako životného projektu. V príspevku k problematike rytierskeho románu zaujme najmä časť s názvom „Intertextualita a metamorfóza“ (s. 139–149), kde J. A. Sánchez poukazuje na špecifickosť cervantesovskej paródie rytierskeho románu, výsledkom ktorej je vznik nového žánru – moderného románu, pričom autor do svojich úvah integruje aj anglosaskou hispanistikou rozpracovávané pojmy *romance* (idealizované rozprávanie) a *novel* (realistický, neidea-

1 M. de Cervantes Saavedra : *Dômyselný rytier don Quijote de la Mancha* I, Preložil J. Felix, 3. vydanie, Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965, s. 159.

lizovaný román). V Cervantesovej próze sa podľa Sáncheza obidva žánre miešajú. Hoci *Dona Quijota*, môžeme považovať za paródiu rytierskych románov, využíva ich poetiku a za mnohé jej vďačí (s. 142).

V Cervantesovom románe vystupuje veľké množstvo postáv z rozličných sociálnych prostredí a mnohé z nich prehovorila vlastnou rečou. Príspevok K. Korbovej sa zameriava na slávnu dvojicu románových protagonistov. Dona Quijota a Sancha Panzu autorka portrétuje izolovane a konštatuje, že Cervantes vytvára zložité charaktery, ktoré svojou ľudskosťou presahujú seba, román a aj ich autora (s. 165). Až v závere príspevku poukazuje na prepojenosť týchto postáv prostredníctvom dialógu, vďaka ktorému sa môžu otvoriť jeden druhému (s. 166). A. Vyskočilová sa zaoberá ženskými postavami. Preberá údaj, podľa ktorého Cervantes v románe zobrazil 62 ženských a 607 mužských postáv (s. 167). Dá sa povedať, že napriek tomuto „nepomeru“ patrí ženským postavám v románe významné miesto. Okrem dvojjedinej postavy Dulciney/Aldonzy venuje česká hispanistka pozornosť aj postavám prostitútok z krčiem, ktoré don Quijote a Sancho navštívia. Postavu Dorotey, ktorá v príbehu vystupuje aj ako princezná Micomicona, autorka porovnáva s interpretačne rozporuplnou postavou pastierky Marcely. Podľa nej tieto dve postavy spája skutočnosť, že sú slobodnými a silnými ženami. Dodajme, že interpretáciu pastierky Marcely, ktorá obhajuje právo na slobodný život, ako prvej feministky španielskej literatúry autorka príspevku skôr odmieta a Marcelin monológ považuje za „literárnu štylizáciu“, ovplyvnenú pastierskym prostredím, ktoré v renesancii stelesňovalo slobodu (s. 182). Okrem týchto postáv predmetom pozornosti A. Vyskočilovej je aj vojvodkyňa a jej dvorná dáma Altisidora, ktorá po dohovore s vojvodkyňou predstiera, že je do dona Quijota zalúbená. Gazdinú a neter dona Quijota autorka považuje skôr za okrajové postavy, keďže v románe nemajú vlastné mená. Na druhej strane Sanchova žena ich má viacero: Tereza Panza, Juana Gutiérrez, Tereza Cascajo, keďže predstavuje „všetky ženy z oblasti La Mancha“ (s. 186). Mená, ktoré Cervantes dáva svojim postavám (mužským, ženským alebo zvieracím) nie sú náhodné, vo väčšine prípadov sú hovoriace a ich variácie odzrkadľujú viacnásobnú identitu postáv.

Predposledná, desiata kapitola prvého bloku monografie je venovaná problematike priestoru v Cervantesovom románe s ústredným motívom cesty. A. Vyskočilová vychádza pri svojich úvahách z tézy, že cesta ako otvorený priestor je predovšetkým možnosťou dobrodružstva a dialógu (s. 190). Cesta je priestorom bláznovstva dona Quijota a naopak, uzatvorený priestor (prezentovaný klieťkou, v ktorej na konci prvého dielu vezú dona Quijota domov), je priestorom rozumnosti. Uzavretý priestor však nemá len negatívne konotácie, lebo v románe existuje aj v podobe krčmy, ktorú podľa slov V. Šklovského „postavil“ Cervantes s licenciou na „rýdzo literárne ciele“. Hoci alúzia na dnes už kultovú esej Šklovského (Ako je urobený Don Quijote) v štúdiu A. Vyskočilovej absentuje, autorka si všíma, že krčma je miestom, kde sa pretínajú osudy viacerých postáv románu a zároveň je miestom, kde sa stretávajú dva svety — svet každodennosti, v ktorom sa pohybuje krčmár, a svet fantázie, v ktorom žije don Quijote. Priesečníkom týchto odlišných svetov sú rytierske romány, ktoré pozná aj krčmár a celé osadenstvo krčmy. V pokračovaní románu z roku 1615 priestor nadobúda nové podoby. Veľká časť deja sa odohráva v paláci vojvodov, ktorí dona Quijota a Sancha už poznajú z čítania prvej časti románu a vo svojom paláci im zinscenujú falošnú rytiersku skutočnosť. Nôvum je aj mestské prostredie Barcelony, kam dvojica

protagonistov zamieri, keď sa dozvie, že vyšiel apokryfný Avellanedov *Don Quijote*. Keďže jeho protagonisti navštívili turnaj v Zaragoze, naši protagonisti, sa rozhodli zmeniť smer svojej cesty a vybrali sa do Barcelony, aby sa od svojich falošných dvojníkov odlíšili. V Barcelone sa odohráva viacero zaujímavých príbehov, ale tam na jednej z barcelonských pláži, sa putovanie dvojice končí, lebo dona Quijota porazí rytier Bielej luny a musí mu slúbiť, že sa vráti do rodnej dediny.

V jedenástej podkapitole J. Marešová analyzuje naratívnu štruktúru Cervantesovho románu. Tradične sa román delí na tri časti, v súlade s troma výpravami jeho protagonistu. J. Marešová si všíma aj iné delenia (podľa rozprávača či podľa postáv). Porovnáva štruktúru prvého a druhého dielu románu a prikláňa sa k rozšírenému názoru, že Cervantesovo majstrovstvo v pokračovaní z roku 1615 dosiahlo ešte vyšších kvalít. Do svojho pokračovania Cervantes geniálne zakomponoval nielen román z roku 1605, ale aj falošné Avellanedovo pokračovanie z roku 1614. Autorka venuje pozornosť aj problematike rozprávača a úrovniam fikcie v Cervantesovom románe. Možno by bolo bývalo vhodné sa v tejto podkapitole venovať aj Cervantesovým paratextom (venovaniam, prólogom a úvodným burleskným básňam, ktoré absentujú aj v niektorých českých prekladoch). Tieto paratexty sú dôležitým kompozičným prvkom Cervantesovho románu. Jeho osobitosťou je aj bohatstvo a rôznorodosť veršovaných celkov, ktoré si autori recenzovanej monografie takisto nevšímajú.

Dvanásť štúdií obsiahnutých v druhom bloku monografie sa zameriava na niektoré románové epizódy. Ako je známe, hlavnú románovú líniu, ktorej ťažiskom sú tri výpravy dona Quijota, pretínajú kratšie či dlhšie príbehy, ktoré niekedy nemajú nijakú alebo majú len veľmi malú súvislosť s hlavným príbehom. Ich počet je ťažko presne určiť, keďže medzi zncalcami neexistuje zhoda, čo možno považovať za vložený príbeh. Autori sa rozhodli bližšie predstaviť tri príbehy z prvého dielu a tri z druhého, ktoré považujú za najdôležitejšie. Prepletený príbeh dvoch mileneckých párov (Cardenia a Luscindy a Fernanda a Dorotey), ktorý rozoberá J. A. Sánchez, je úzko prepojený aj s hlavnou dejovou líniou románu, ale príbeh O zaslepenom zvedavcovi s ňou vôbec nesúvisí. Dočkal sa aj kritiky zo strany čitateľov, ktorú nám sprostredkováva samotný Cervantes v tretej kapitole druhého dielu. Príbeh o zaslepenom zvedavcovi, ako aj autobiografický príbeh o zajatcovi rozoberá K. Korbová. Z pokračovania *Dona Quijota* sa pozornosti autorov teší príbeh o Camachovej svadbe (takisto v interpretácii K. Korbovej), ďalej príbeh zbojníka Roqueho Guinarta a príbeh Maura Ricota a jeho dcéry Anny Felicie (obidva v podaní J. Marešovej).

Nasleduje päť podkapitol, ktoré sú venované interpretácii niektorých známych epizód z hlavnej románovej línie a tiež literárnym portrétom troch významných mužských postáv románu (Samsón Carrasco, Rytier Zeleného pláštá a Ginés z Pozalesí).

Nad otázkou vzťahu Cervantesa k pravde sa zamýšľa P. Juračková. Rieši ju v kontexte epizódy o Mambrinovej prilbe, teda holičskej miske, ktorú don Quijote ukoristí jednému pocestnému holičovi v presvedčení, že ide o zázračnú Mambrinovu prilbu. Sancho však vidí len obyčajnú holičskú misu, za ktorú, ako povie, by každý bol ochotný vysoliť osem strieborniakov. Koncept pravdy sa rozpadá na niekoľko jazykových perspektív, ako na to svojho času poukázal významný rakúsky hispanista Leo Spitzer. Jazyk stratil schopnosť označovať veci a slová sa stali len výsledkom zhody názorov. K podobnej zhode perspektív dochádza v 44. kapitole Cervantesovho románu, keď do krčmy, v ktorej sa nachádzajú son Quijote a Sancho so svojimi pria-

teľmi, zavíta aj okradnutý holič a žiada späť svoju misku. Všetci priatelia dona Quijota, ktorí využívajú príležitosť zabaviť sa, tvrdia, že to nie je miska, ale zázračná prilba, nezasvätení sa však postavia na stranu holiča a strhne sa bitka. K vyriešeniu sporu prispeje Sanchovo prehlásenie, že predmet je *misoprilba*. V novom názve sa spájajú dve protikladné perspektívy Podľa autorky pojem *baciyelmo* (misoprilba) odráža Cervantesovu nádej, že i keď pravda nie je jednoznačne daná, „lze se jí dobrat otevřením vlastní perspektivy prostřednictvím té druhé a společně se dohodnout“ (s. 267).

Z pozície jazykového perspektivizmu vychádza aj A. L. Ludvíková v štúdiu, venovanej interpretácii niektorých slávnych epizód prvého dielu románu (dobrodružstvo s veternými mlynmi, boj dona Quijota so stádami oviec, boj rozospátého dona Quijota s mechmi červeného vína či dobrodružstvo s valchovými stupami). Tieto dobrodružstvá sa na prvý pohľad môžu javiť ako čisté bláznovstvo, ale autorka umne odhaľuje ich symbolizmus a hlbší spoločenský význam. Zaujme aj interpretácia významov na prvý pohľad nezmyselných vlastných mien, ktoré don Quijote pripisuje rytierom, ktorí v jeho predstavivosti stoja na čele nepriateľských vojsk (v skutočnosti ide o stáda oviec).

Trom dôležitým mužským postavám Cervantesovho románu sa vo svojom príspevku venuje J. Schürgerová. Prvou je bakalár Samsón Carrasco, ktorý má v pokračovaní románu z roku 1615 kľúčové postavenie. Objaví sa v tretej kapitole a donovi Quijotovi a Sanchovi prinesie „správu“, že ich chrabré činy opísal v knihe arabský historik Sidi Hamet Ben Engeli. Aj v ďalšom pokračovaní príbehu je Samsón Carrasco významným hýbatelom deja v prestrojení za Lesného rytiera a Zrkadlového rytiera s cieľom poraziť dona Quijota v súboji a prinútiť ho k návratu domov. Okrem toho autorka pripúšťa hypotézu, ktorú predložil A. Sánchez Portero, že by sa za touto postavou mohol ukrývať Aragónec Pedro Liñán de Rianza, autor falošného pokračovania *Dona Quijota*. (Pripomeňme, že identita apokryfného *Dona Quijota* je doteraz jednou z najväčších záhad španielskej literárnej historiografie). Druhou mužskou postavou je Rytier zeleného pláštá, často prezentovaný ako protipól dona Quijota. Treťou postavou je Ginés z Pozalesia (Ginés de Pasamonte). Je to jediná z vedľajších postáv románu z roku 1605, ktorá sa objaví aj v pokračovaní z roku 1615, pričom v oboch dieloch románu má negatívne charakterové črty. Zaujímavé na nej je najmä to, že pravdepodobne ide o skutočnú historickú postavu, Cervantesovho druha v zbrani (obidvaja bojovali v slávnej bitke pri Lepante), a niektorí poprední cervantisti (napr. M. de Riquer) považujú Jerónima Pasamonteho za autora apokryfného Avellanedovho pokračovania *Dona Quijota*.

O tom, čo don Quijote zažil v Montesinovej jaskyni, píše B. Vrátilová. Zostup dona Quijota do Montesinovej jaskyne v 22. kapitole sa považuje za centrálnu kapitolu druhého dielu a je prirodzené, že pritiahol pozornosť mnohých bádateľov. V súčasnosti existujú mnohé, často aj protichodné interpretácie tejto epizódy (iniciačná, onyrická, mystická, groteskno-realistická a pod). B. Vrátilová im venuje náležitú pozornosť a svoje úvahy završuje konštatovaním, že v tomto dobrodružstve don Quijote zažíva vrchol svojho rytierskeho života a zároveň začína jeho rozpad, čo odráža vnútornú ambivalenciu protagonistu (s. 319).

Posledný príspevok je venovaný dobrodružstvu, ktoré pre dona Quijota a Sancha nastrojili vojvoda s vojvodkyňou a ich služobníctvom v paláci — letu vesmírnym priestorom na okrídlenom Clavileňovi. Autorka najprv mapuje dlhú tradíciu lietajú-

cích koní v literatúre a nachádza aj zaujímavý prípad v arabskej literatúre. Ako uvádza, jeden z príbehov *Dejín prorokov*, v ktorom protagonista na lietajúcom koni putuje nielen priestorom ale aj časom, bol v 16. storočí preložený do španielčiny a Cervantes ho mohol poznať (s. 324–325). Let dona Quijota a Sancha na drevenom Clavileňovi patrí k príkladom teatralizácie, na ktoré sa premieňajú dobrodružstvá našej dvojice v paláci vojvodov. Don Quijote a Sancho sa tu stávajú len bábkami a za šnúrky ich ťahajú iní, mocnejší.

Keď si čitateľ poskladá všetky čriečky tejto mozaiky, dostane pomerne kompletný obraz *Sveta dona Quijota*. Predsa mu však v tomto svete niečo bude chýbať. Sú to zvierací sprievodcovia našich hrdinov — Rocinante a Šedivák, ktorí majú v románe nezanedbateľnú funkciu. Bez nich je svet dona Quijota, akokoľvek zaujímavý a príťažlivý, predsa len nekompletný. Napriek tomuto „nedostatku“ treba skonštatovať, že z rúk mladých hispanistov pod vedením J. A. Sáncheza vyšlo pozoruhodné dielo. Opierajúc sa obrovské kvantum cervantistickej literatúry v ňom interpretujú kľúčové aspekty a epizódy Cervantesovho románu a tak ho približujú českému (ale i slovenskému) čitateľovi. Kniha, ako sa píše v závere, je „rozhovorom s *Donom Quijotom*“. Hodnota interpretácií rozličných epizód nespočíva v tom, či sú správne, ale v tom, že ich prostredníctvom sa aj my zúčastňujeme na tomto dialógu. Myslím, že toto sa autorom stopercentne podarilo — včleniť nás, čitateľov, do kultúrneho dialógu, ktorý sa odvíja už viac ako štyri desaťročia.

